

OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS-İ ŞERİF SANCAĞI'NDAKİ İBTİDÂÎ MEKTEPLERİN DURUMU

Abdullah CENGİZ*

Öz

Osmanlı Devleti'nde modern temel eğitim kurumlarının oluşumu, II. Mahmud döneminden itibaren çıkarılan fermanlar, hazırlanan layihalar ve kurulan komisyonlar aracılığıyla sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur. İstanbul'da açılan ilk ibtidâî mekteplerin olumlu sonuçlar vermesi, bu eğitim modelinin taşra coğrafyasına yayılmasını teşvik etmiş ve padişah iradesiyle devlet genelinde benzer mekteplerin kurulmasına yönelik girişimlere zemin hazırlamıştır. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ibtidâî mektepler idarî ve pedagojik açıdan yeniden yapılandırılmış; II. Abdülhamid döneminde ise bu kurumların sayısının artırılması ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi amacıyla kapsamlı düzenlemelere gidilmiştir. Bu bağlamda, Kudüs-i Şerif Sancağı, Osmanlı taşrasında modern eğitim anlayışının uygulanış biçimlerini gözlemleyebileceğimiz önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sancakta açılan ibtidâî mekteplerin muallim, talebe, eğitim durumu ve mekteplere yönelik mali destek mekanizmaları ayrıntılı biçimde incelenmiş; böylece merkezî eğitim politikalarının taşradaki yansımaları ile uygulamada karşılaşılan yapısal sorunlar tarihsel bağlam içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kudüs-i Şerif, Eğitim, İbtidâî

THE SITUATION OF PRIMARY SCHOOLS IN THE JERUSALEM SANJAK DURING THE OTTOMAN

PERIOD

Abstract

The formation of modern basic education institutions in the Ottoman Empire was systematized through edicts issued, layihâs prepared and commissions established starting from the Mahmud II period. The positive results of the first ibtidâî schools opened in Istanbul encouraged the spread of this educational model to the provinces and paved the way for initiatives to establish similar schools throughout the state with the sultan's will. With the 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâme, ibtidâî schools were restructured administratively and pedagogically, and during the reign of Abdülhamid II, comprehensive regulations were introduced to increase the number of these institutions and improve the quality of education. In this context, the Sanjak of Jerusalem al-Sharif constitutes an important example where we can observe the implementation of the modern education approach in the Ottoman provinces. The teachers, students, educational status and financial support mechanisms of the ibtidâî schools opened in the sanjak are examined in detail; thus, the reflections of the central education policies in the provinces and the structural problems encountered in practice are evaluated within the historical context.

Keywords: Ottoman Empire, Jerusalem al-Sharif, Education, Elementary.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda Avrupa devletleri karşısında yaşadığı yenilgiler sonucunda önce askerî alanda ardından sivil eğitim alanında reformlara yönelmiştir (Hayta ve Ünal, 2010). Bu sürecin bir sonucu olarak III. Selim (1789-1807) döneminde askerî mektepler açılmış; II. Mahmud (1808-1839) döneminde ise sivil eğitim kurumlarına ağırlık verilmiştir (Somal, 2015).

Osmanlı Devleti'nde, Sultan Abdülmecid (1839-1861) dönemine kadar eğitim alanında atılan adımlar yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid döneminde eğitimde birtakım yeniliklerin gerçekleştirilmesi amacıyla Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999). Meclis-i Maarif-i Muvakkat, sıbyan mekteplerinde reform yapılması amacıyla Meclis-i Maârif'i teşkil etmiştir (Kodaman, 1991). Ayrıca sıbyan mektepleriyle ilgili ıslahat çalışmaları için layihalar hazırlamış ve birtakım kararlar almıştır. Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın kararlarının uygulanabilmesi amacıyla Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurulmuş; gerekli kontrollerin yapılması için de Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti teşkil edilmiştir. Maârif-i Umûmiye Nezâreti, sıbyan mekteplerindeki muallimlere kılavuz olması amacıyla bir tâlimatnâme hazırlamıştır. Bu tâlimatnâmede göze çarpan en önemli husus, sıbyan mekteplerindeki eğitimin dört yıl süreceği ve bu mekteplerin rüşdiyelere temel teşkil edeceği yönündedir. Ancak dönemin maddi yetersizlikleri ve tecrübeli muallim eksikliği nedeniyle bu hedefler gerçekleştirilememiştir. 1863 yılına gelindiğinde İstanbul'da 12 adet numune sıbyan mektebi ve her bir mektebin yanına iki ek mektep daha olmak üzere toplam 36 mektep açılmıştır. 1864 yılında ise sıbyan mekteplerinin ıslahı amacıyla Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, sıbyan mektepleri için 10 maddelik bir nizamnâme hazırlamış ancak bu nizamnâme uygulamaya geçirilememiştir (İhsanoğlu, 1998).

1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi hazırlanmış ve bu nizamnâmede, sıbyan mekteplerinin ıslahı amacıyla önemli düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de temel eğitim zorunluluğu devam etmiştir. Ayrıca nizamnâme ile uygun görülen her yerde birer sıbyan mektebinin inşa edilmesi, bu mekteplerin giderlerinin halk tarafından karşılanması, kız talebelerin 6-10, erkek talebelerin ise 7-11 yaşları arasında

mektebe devam etmeleri, sıbyan mekteplerindeki kız talebelere kadın muallimelerin ders vermesi ve tüm muallimlerin belirli bir program çerçevesinde atanması kararlaştırılmıştır (Yazıbaşı, 2014). 1869 tarihli Maârif-i Umûmîye Nizamnâmesi ile sıbyan mekteplerinin ders programında da değişiklik yapılmıştır. Bu doğrultuda elifba, kur'an, tecvid, ahlâk ve ilmiyât gibi dinî derslerin yanı sıra, basit hesap, Osmanlı tarihi ve coğrafya gibi dersler de müfredata eklenmiştir. Böylece nizamnâme ile temel eğitimin yalnızca okuryazarlıkla sınırlı kalmayıp bireyin hem dinî hem de dünyevî açıdan yetiştirilmesi hedeflenmiştir (Nurdoğan, 2017).

Osmanlı Devleti, sıbyan mekteplerini usûl-i cedîd çerçevesinde eğitim veren kurumlar haline getirmek amacıyla ders programları, talimatnameler ve ders kitapları hazırlamıştır. Bu ders programlarını uygulamak ve hazırlanan kitapları okutmak amacıyla sıbyan mekteplerinin yanında ibtidâî mektepleri de açılmıştır (Kodaman, 1991). Usûl-i cedîd esasına göre eğitim programı düzenlenen ibtidâî mekteplerin ilk örneği, 1872 yılında İstanbul'da Nuruosmaniye Camii içerisinde "Numûne İbtidâî Mektebi" adıyla açılmıştır (Gelişli, 2002). İstanbul'un farklı bölgelerinde ibtidâî mekteplerinin açılması ve bu mekteplerden olumlu sonuçlar alınması üzerine ibtidâî mekteplerin Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde de açılmasına karar verilmiştir (Kodaman, 1991).

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü geniş coğrafyada (bu coğrafyayı teşmil eden Osmanlı tarihi, hukuku ve eğitim sistemi hakkında önemli bilgiler içeren eser için bk. Alp 2020, Alp 2021), XIX. yüzyıldan itibaren modern eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik çeşitli reform adımları atılmıştır (Gelişli, 2002). Bu süreçte merkezden taşraya yayılan eğitim politikalarının bir yansıması olarak Kudüs-i Şerif Sancağı da söz konusu reform hareketlerinden etkilenmiştir.

Sancakta geleneksel sıbyan mekteplerinin yanı sıra modern eğitim anlayışını

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 50, Ağustos 2025

temsil eden ibtidâî mektepleri de açılmıştır. Bu kurumlar temel eğitim hizmetlerinin modernleştirilmesi ve bireylerin hem dinî hem de ilmî bilgilerle donatılması amacına hizmet etmiştir. Bu çalışmada, Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin kuruluş süreci, işleyişi ve temel eğitim yapısındaki yeri incelenerek Osmanlı Devleti'nin taşrada modern eğitimi yaygınlaştırma çabalarının bu bölgedeki yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. KUDÜS-İ ŞERİF SANCAĞI'NDAKİ İBTİDÂÎ MEKTEPLERİN DURUMU

II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde temel eğitim kurumlarının gelişmesi için atılan adımlar, II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı merkez karyelerinde 70, Halilürrahman Kazası'nın merkez ve karyelerinde 30, Gazze Kazası'nın merkez ve karyelerinde ise 47 olmak üzere toplam 158 ibtidâî mektebi açılmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Meclisi, bu ibtidâî mekteplere yeterli sayıda muallim atanması için girişimlerde bulunmuş; bunun neticesinde muallimler tayin edilmiş ve mektepler için istatistik defterleri tutulmuştur. Buna göre söz konusu ibtidâî mekteplerde 7407 erkek ve 353 kız olmak üzere toplam 7760 talebe eğitim görmüştür. Kudüs-i Şerif Sancağı'nda modern anlamda temel eğitim kurumlarının açılması ve 7760 talebenin eğitim görmesi öncelikle II. Abdülhamid ile Maârif Nezareti'nin destekleri ve Kudüs-i Şerif Sancağı Mutasarrıfı'nın teşvik ve çabaları sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca eğitimin gelişimine katkı sağlayanların isimleri teşvik amacıyla gazetelerde ilan edilmiştir (BOA, Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi (MF.İBT.), 19-16). Bununla birlikte açılan ibtidâî mekteplerine rağmen Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı karyelerde temel eğitim kurumlarının sayısının yetersizliği özellikle kırsal alanlardaki eğitim düzeyinin gerilemesine neden olmuştur. Bu

durumu gidermek, eğitim altyapısını güçlendirmek ve daha fazla talebenin eğitim almasını sağlamak için çeşitli adımların atıldığı görülmüştür.

Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı karyelerde yeterli sayıda temel eğitim kurumunun bulunmaması nedeniyle başta akaid-i diniye dersleri olmak üzere eğitim-öğretim alanında talebelerin durumu giderek kötüleşmiştir. Bu durumu düzeltmek için Kudüs-i Şerif Sancağı merkezinde ve sancağa bağlı kaza ile kasabalarda maârif komisyonlarının kurulmasına karar verilmiştir. Böylece Müslüman halkın cehaletten kurtulması ve maârifin ışığından istifade etmesi hedeflenmiştir. Maârif komisyonları, Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı kaza, kasaba ve karyelerde yeterli sayıda ibtidâî mektebinin açılmasını talep etmiştir. Ancak dönemin maddi imkânsızlıkları nedeniyle sancağın her yerinde mektep açılması ilk etapta mümkün olamamıştır. Bu nedenle konum olarak önemli ve birbirine yakın büyük ve küçük karyelerin ortasına birer ibtidâî mektebi açılmasına karar verilmiştir. Bu girişim sonucunda 52 yeni ibtidâî mektebi açılmış; tecrübeli muallimlerin atanmasıyla 1830 talebenin daha eğitim alması sağlanmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Komisyonu üyeleri, eğitimin düzenli ve sürekli olmasını sağlamak için zaman zaman karyelerdeki ibtidâî mekteplerini teftiş etmişlerdir. Yapılan denetimler sonucunda, ibtidâî mekteplerinde eğitim gören talebelerin bilgi seviyelerinde gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır. Nitekim maârif komisyonu üyeleri teftiş sırasında bazı hocalar tarafından açılan ve eski usul (usûl-i atîk) ile eğitim veren mekteplerde talebelerin yalnızca Kur'an-ı Kerim'i ezberden okuduklarını ancak kıraat kurallarını layıkıyla bilmediklerini tespit etmiştir. Buna karşılık Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Rısaîye Medresesi'nin uygun bir bölümüne erkek ve kız talebeler için ayrı iki dairesi, yeni usul (usûl-i cedîd) yöntemiyle eğitim veren bir ibtidâî mektebi açılmıştır. Bu mektepte kıraat, yazı yazma gibi alanlarda tecrübeli muallimler görev yapmış ve kısa sürede yaklaşık 700 talebe

eğitim almıştır (BOA, MF.İBT., 17-1). Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Sancağı'nda yapılan eğitim reformları, başlangıçta sınırlı kaynaklar ve altyapı eksiklikleriyle karşılaşmış olsa da maârif komisyonun çabalarıyla önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Kudüs-i Şerif merkez sancağında maârif komisyonu kurulduğu gibi kazalardaki ibtidâî mekteplerin sayısının artırılması ve teftiş edilmesi amacıyla Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı kazalarda da maârif komisyonları oluşturulmuştur. Bu doğrultuda Halilürrahman Kazası'nda eğitimin geliştirilmesi amacıyla kurulan maârif komisyonu, mezkûr kazada temel eğitim kurumlarına yeterince önem verilmediğini tespit etmiştir. Bu durum üzerine komisyon, çeşitli önlemler almış ve halkı teşvik etmek amacıyla bilgilendirici uyarılarda bulunmuştur. Bunun neticesinde de Halilürrahman Kazası'nda 6 adet ibtidâî mektebi açılmış ve bu mekteplerde 542 talebe eğitim görmeye başlamıştır. Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı Yafa ve Gazze kazalarında da maârif komisyonları kurulmuş; bu komisyonların teşvikleri sonucunda Yafa Kazası'nda 250 lirası hayırsever halktan toplanmış, 250 lirası ise evkaf-ı münderiseden karşılanmak üzere toplam 500 lira kaynak ibtidâî mekteplerin açılmasında kullanılmıştır. Gazze Kazası'nda ise bazı vakıf gelirleri maârife tahsis edilmiş ve bu sayede Gazze'de ibtidâî mektepleri açılmıştır (BOA, MF. İBT., 17-1). Kudüs-i Şerif Sancağı'nda eğitim sisteminin güçlendirilmesi yalnızca ibtidâî mekteplerin açılmasıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda bu mekteplerin verimli bir şekilde işleyişinin sağlanması amacıyla maârif komisyon üyeleri tarafından bir dizi denetim ve organizasyon adımı atılmıştır. Buna karşın mekteplerin sürekli maddi desteğe ihtiyaç duyması, eğitim süreçlerinin sürekliliğini zorlaştırmış ve bu alanda ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İbtidâî mekteplerin maddi açıdan olumsuz etkilenmemesi için Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki halkın sağladığı yardımlar önemli olsa da maddi yetersizlik zaman zaman eğitimde aksamalara yol açmıştır. Buna göre, ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşları ile mekteplerin diğer giderlerinin kaza ve karyelerde yaşayan halk tarafından karşılanmasına karar verilmiş ve bu doğrultuda halktan senet alınmıştır. Ancak halkın maddi imkânsızlıkları nedeniyle her zaman düzenli yardım sağlanamamış, bu sebeple mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşlarının ödenmesinde aksaklıklar yaşanmıştır. Bu durum üzerine muallimler, Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'ne şikâyetle bulunmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen halkın maddi desteği yetersiz kalmış ve muallimlerin görevlerini aksatmalarına yol açmıştır. Sonuç olarak bazı talebeler mektepleri terk etmeye başlamıştır. Karyelerdeki olumsuz durumun giderilmesi ve eğitimin sekteye uğramaması amacıyla Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, 1888 tarihli yazıyla muallim maaşlarının Maârif Nezareti tarafından ödenmesini talep etmiştir. Ancak Maârif Nezareti bu talebe olumsuz yanıt vermiş ve muallim maaşlarının halk tarafından karşılanmaya devam edilmesini istemiştir (BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT.), 110-35). Bu durum Osmanlı taşrasında eğitim hizmetlerinin önemli ölçüde yerel halkın katkılarıyla sürdürüldüğünü ancak ekonomik imkânsızlıkların zaman zaman eğitim faaliyetlerinde aksamalar doğurduğunu ve yerel uygulamalarla merkezî kararlar arasında belli ölçüde uyumsuzluklar yaşandığını göstermektedir.

Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki bu sorunların giderilmesine yönelik çeşitli çözüm arayışlarına gidilmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen eğitimdeki aksaklıklar ve maddi zorluklar sürmüştür; bu durum sancaktaki eğitim sisteminin etkin bir şekilde işlemesini daha da zorlaştırmıştır. Özellikle maddi kaynak yetersizliği, başta muallim maaşları olmak üzere mekteplerin düzenli işleyişini ciddi biçimde

etkilemiştir. Bu olumsuz tabloya rağmen mevcut şartlarda hem mektep binalarının hem de eğitim altyapısının güçlendirilmesi amacıyla yeni çözüm yolları araştırılmaya devam edilmiştir. Bu doğrultuda uygulanabilir görülen bazı yöntemler öne çıkmıştır. Bunlar arasında medrese binalarının ibtidâî mekteplere dönüştürülmesi ve mektep binalarının onarılması için ek finansal kaynakların sağlanması da yer almıştır. Bu çerçevede Kudüs-i Şerif Sancağı'nda faaliyet gösteren ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşlarının halk tarafından karşılanmasına daha önceki uygulamaların bir devamı olarak sürdürülmüştür. Mekteplerin inşa ve tamirat giderleri ise evkaf-ı münderise gelirlerinden karşılanmıştır. Tüm bu uygulamalar neticesinde erkek ve kız çocuklarının eğitimi amacıyla iki medrese ibtidâî mektebine dönüştürülmüştür. Ancak mekteplerde eğitim gören talebe sayısındaki artış mevcut binaların yetersiz kalmasına yol açmış özellikle yaz aylarında oluşan yoğunluk, izdihama sebebiyet vererek talebelerin sağlıklarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla mezkûr medrese binalarının tekrar evkaf-ı münderise gelirleri kullanılarak tamir edilmesi Kudüs-i Şerif Maârif Komisyonu tarafından uygun görülmüştür. Bu kapsamda belediye mühendisi tarafından 39.000 kuruş keşif defteri hazırlanmış ve ardından gerekli tamiratların yapılabilmesi için Maârif Nezaretî'nden izin talep edilmiştir. Maârif Nezaretî ise öncelikle medreselerin ibtidâî mektebine dönüştürülme sürecine ilişkin bilgi verilmesini; ayrıca tamirat işlerinin münakasa yoluyla ihale edilmesini ve sonuçlarının bildirilmesini Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nden istemiştir (BOA, MF. MKT., 509-34). Yaşanan bu gelişmeler taşradaki eğitim hizmetlerinin hem mali hem de idarî açıdan kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Merkezî idare ile yerel uygulamalar arasındaki eşgüdüm eksikliği özellikle mali yüklerin halk ve vakıf gelirleriyle karşılanmaya çalışılmasında belirginleşmektedir. Öte yandan Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, yalnızca

merkezden gelen talimatlara bağlı kalmamış; kendi inisiyatifiyle bilgi ve belge üretme yönünde de adımlar atmıştır.

Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, merkezî taleplerin dışında sancaktaki ibtidâî mektepler için toplanan evkaf-ı münderise gelirleri ile 1893 yılı öncesinde ve 1893 yılında inşa edilen ibtidâî mekteplerin sayısını gösteren istatistikî bir cetvel hazırlayarak aynı yıl Maârif Nezareti'ne göndermiştir (BOA, MF.İBT., 32-9).

Tablo 1. Evkaf-ı Münderise Geliri ve İbtidâî Mekteplerin Sayısı

Kaza İsmi	İbtidâî Mektepleri					
	Daha Önce İnşa Edilen			Şimdi İnşa Edilen		
	Kız	Erkek	Top.	Kız	Erkek	Top.
Kudüs-i Şerif	3	4	7	3	92	95
Gazze	1	5	6	2	42	44
Yafa	----	6	6	1	42	43
Halilürrahman	----	----	----	----	39	39
Toplam	4	15	19	6	215	221
Evkaf-ı Münderise Geliri						
	Daha önce toplanan		Şimdi toplanan		Toplam	
Kudüs-i Şerif	68000		31000		99000	
Gazze	-		14000		14000	
Yafa	7300		23010		30310	
Halilürrahman	----		----		----	
Toplam	75300		68010		143310	

Tablo 1 verileri, XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin taşrada temel eğitimi yaygınlaştırmak için önemli adımlar attığını göstermektedir. Başlangıçta toplam 19 olan ibtidâî mektep sayısının yeni açılanlarla birlikte 221'e yükselmesi bu alandaki hızlı gelişimi ortaya koymaktadır. Özellikle Kudüs-i Şerif, Gazze ve Yafa kazalarında mevcut eğitim kurumlarının önemli ölçüde artırıldığı; Halilürrahman Kazası'nda ise hiç mektep bulunmazken kısa sürede 39 ibtidâî mektebin açıldığı görülmektedir. Bu durum bölgelerarası eğitim

dengezsizliklerinin tespit edilerek giderilmeye çalışıldığını göstermektedir. Eğitim yatırımlarını desteklemek için evkaf-ı munderise gelirleri kullanılmış ve toplamda 143.310 kuruşluk bir kaynak oluşturulmuştur. En yüksek gelir Kudüs-i Şerif'te toplanırken Gazze ve Yafa'da daha sınırlı kaynak sağlanmıştır. Halilürrahman'da ise gelir kaydına rastlanmamıştır. Genel olarak tablo, Osmanlı taşrasında modern eğitimin yaygınlaştırılmasında hem mektep açılışlarının hem de mali destek mekanizmalarının birlikte işlediğini göstermektedir. Kudüs-i Şerif Sancağı'nda sağlanan eğitim altyapısı ve mali kaynaklar taşrada modernleşme sürecinin somut bir örneğini oluşturmuştur. Bu çerçevede Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin finansmanı ve sürdürülebilirliği konusu ayrı bir öneme sahiptir.

Masrafların karşılanmasına ilişkin önceki uygulamalarda görülen yapı bu dönemde de belirleyici olmaya devam etmiştir. Buna göre Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin sayısının artırılmasında, evkaf-ı munderise gelirlerinin yanı sıra yerel halkın maddi destekleri de önemli bir rol oynamıştır. Ancak ibtidâî mekteplerin masraflarının karşılanmasında yukarıda da belirtildiği üzere halk desteği kimi zaman kesintiye uğramış kimi zaman ise sürekli olmuştur. Bu duruma olumlu ve olumsuz örnekler vermek yerinde olacaktır. Olumlu örneklerden biri, Malha Karyesi'nde halkın sergilediği özverili yaklaşımla dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Sancağı'na yaklaşık bir buçuk saat mesafede bulunan Malha Karyesi'ndeki halk, çocukların eğitimden mahrum kalmamaları için kötü durumda bulunan camiye onarmış ve yanına bir ibtidâî mektebi inşa etmeye karar vermiştir. Bu amaçla karye halkı teşvik edilmiş ve neticesinde 30.000 kuruş toplanmıştır. Malha Karyesi halkının bu girişimi Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü tarafından takdirle karşılanmış ve durum 1893 tarihli bir yazı ile Maârif Nezareti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezareti,

ibtidâî mektebinin inşaatının tamamlanmasının ardından mektebe atanacak muallim ve hademenin isimleri ile maaş miktarlarının bildirilmesini talep etmiştir (BOA, MF.MKT., 192-13). Ne var ki bu tür merkezî planlamalar her bölgede aynı düzeyde halk desteğiyle karşılık bulmamıştır.

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda halk katkısının yetersiz kaldığı örneklerden birine değinmek yerinde olacaktır. Buna göre Kudüs-i Şerif merkez sancağına bağlı Silvan ve Suba karyelerinde birer ibtidâî mektebinin yapılmasına karar verilmiştir. İbtidâî mekteplerinin inşası için 20.000 kuruş tahsis edilmiş ancak yapılan tahkikat sonucunda her bir mektebin 12.000 kuruşa inşa edilebileceği anlaşılmıştır. Bu nedenle tahsis edilen 20.000 kuruş her iki mektebin yapımı için yeterli olmamıştır. Bu durum karşısında karyelerdeki halk gerekli çalışmalarla ek kaynak sağlamaya çalışmıştır (BOA, MF.İBT., 276-57). Söz konusu durumdan ötürü Silvan Karyesi'ndeki ibtidâî mektebinin kısa zamanda tamamlanması mümkün olmamıştır (BOA, MF.İBT., 397-74). Yine Suba Karyesi'ndeki ibtidâî mektebi binası da maddi yetersizlikler nedeniyle tamamlanamamıştır (BOA, MF.İBT., 276-57). Yaşanan bu tür aksaklıklar halkın maddi imkânlarının sınırlı olduğu durumlarda eğitim faaliyetlerinin aksamaya açık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Mektep inşaatlarında karşılaşılan bu mali güçlükler benzer şekilde mekteplerdeki personel giderlerinde de kendini göstermiştir. Bu durum muallim maaşlarının ya geç ödenmesine ya da kimi zaman hiç ödenememesine yol açmıştır. Maaşlarını alamayan muallimler bu durumu ilgili makamlara şikâyet etmiş; öte yandan halk da görevlerini etkin bir biçimde yerine getirmeyen muallimler hakkında mektepteki eğitimin aksadığı gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Bu bağlamda Kudüs-i Şerif Sancağı'nda muallimlerin halk hakkında ve halkın da muallimlere yönelik şikâyetlerine örnek teşkil eden iki duruma

değınılecektir. Buna göre Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki halk, ellerinden geldiğince eğitim faaliyetlerine destek olmaya çalışmışsa da zaman zaman maddi açıdan yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda, Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağılı Halilürrahman Kazası'ndaki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşları halk tarafından karşılandığı belirtilmelidir. Ancak halkın maddi gücünün yetersiz kalması nedeniyle muallimlerin maaşları üç yıldır ödenememiştir. Muallimler, maaşları ödenmediğı halde görevlerine devam etmişlerse de Şeyh Abdulkadir el-Mahmudi tarafından hazırlanan bir dilekçe ile maaşlarının ödenmesini talep etmişlerdir. Dilekçede, maaşların ödenmemeye devam etmesi halinde mekteplerdeki eğitimin sekteye uğrayabileceğı ilgili bilgi makama iletilmiştir (BOA, MF.MKT., 279-62).

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda yaşanan diğeri bir örnekte ise halk, çocukların eğitimlerinde herhangi bir olumsuzluk yaşandığında durumu düzeltmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağılı Yafa Kazası'ndaki halk, kazadaki ibtidâî mektepler hakkında 2 adet şikâyet dilekçesi hazırlayarak Maârif Nezaretî'ne göndermiştir. Dilekçelere göre, Yafa'da erkek ve kızlara mahsus 2 ibtidâî mektebinin yanı sıra Menş-e-i Ebubekir Arabına, Sebil ve Derviş mahallelerinde 4 adet daha ibtidâî mektep bulunmaktadır. Ancak bu mekteplere Yafa Maârif Komisyonu Başkanı Tevfik Efendi tarafından tecrübesiz muallimlerin atandığı ve bu muallimlerin görevlerini layıkıyla yerine getiremedikleri belirtilmiştir. Bu nedenle mekteplerdeki eğitim faaliyetleri sağlıklı bir şekilde yürütülememiş pek çok talebe Yafa'daki yabancı mekteplere yönelmiştir. Bunun üzerine Yafa halkı kendi imkânlarıyla usûl-i cedîd esasına göre iki yeni ibtidâî mektep açmıştır. Ayrıca mevcut ve yeni açılan mekteplere tecrübeli muallimlerin atanması için Maârif Nezaretî'ne bir dilekçe daha sunulmuştur. Maârif Nezaretî, Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nden durumun araştırılmasını

talep etmiş; Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü ise Yafa Maârif Komisyonu'ndan konuya ilişkin görüş istemiştir. Yafa Maârif Komisyonu, kazadaki bazı muallimlerin yetersiz olduğunu kabul etmekle birlikte bu muallimlerin nizamnâme hükümlerine uygun biçimde eğitimi düzenli ve verimli yürütmeye çalıştıklarını ifade etmiştir (BOA, MF.MKT., 1048-30). Söz konusu durum Kudüs-i Şerif Sancağı'nda halkın eğitime yalnızca pasif bir destekçi olarak değil aynı zamanda bir denetleyici ve müdahil aktör olarak da rol üstlendiğini göstermektedir. Yafa örneği halkın eğitimin niteliği konusunda duyarlılığını kamu otoritelerine başvuru yoluyla ifade ettiğini ve yetersizlikler karşısında kendi imkânlarıyla alternatif çözümler geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum Osmanlı taşrasında yerel halkın modern eğitim uygulamalarına hem talepkâr hem de yön verici biçimde katkı sunduğunu somutlaştırmaktadır.

Yafa'da olduğu gibi Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki diğer bölgelerde de ibtidâî mekteplerin açılmasında başta maârif müdürlüğü olmak üzere maârif komisyonları ile halkın gayretleri önemli bir rol oynamıştır. Bu çabaların bir sonucu olarak 1899 yılına kadar sancak dâhilindeki kaza, kasaba ve karyelerde çeşitli ibtidâî mektepler açılmıştır. Söz konusu mekteplerin bazı giderleri evkaf-ı münderise hasılatından karşılanmış ancak bu gelire sahip olmayan yerlerde halktan maddi katkı sağlanmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, 1899 yılına ait ibtidâî ve sıbyan mekteplerinin sayısını gösteren bir cetvel hazırlayarak Maârif Nezareti'ne sunmuştur (BOA, MF.İBT., 161-19).

Tablo 2. Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki Kaza, Kasaba ve Karyelerindeki Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri

Usûl-ı cedîd	Usûl-ı atîk	Toplam	
9	-	9	Kudüs-i Şerif Kazası'nda
120	-	120	Kudüs-i Şerif Kazası'nda bağlı karyelerde
2	10	12	Yafa Kazası'nda

11	28	39	Yafa Kazasına bağlı karyelerde
9	-	9	Gazze Kazası'nda
-	53	53	Gazze Kazası'na bağlı karyelerde
7	3	10	Halilürrahman Kazası'nda
24	-	24	Halilürrahman Kazası'na bağlı karyelerde
5	-	5	Remle Kasabası'nda
197	94	291	

Tablo 2 verileri, XIX. yüzyıl sonlarında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda modern eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasına yönelik çabaların bölgesel düzeyde farklılıklar gösterdiğine işaret etmektedir. Kudüs-i Şerif Kazası ve bağlı karyelerde yalnızca “usûl-i cedîd” esasına göre eğitim veren mekteplerin bulunması modern eğitim anlayışının bu bölgelerde daha belirgin bir şekilde benimsendiğini düşündürmektedir. Yafa ve Gazze kazalarında ise hem “usûl-i cedîd” hem de “usûl-i atîk” sistemine bağlı mekteplerin varlığı eğitim reformlarının taşra bölgelerinde daha kademeli ve dengeli bir biçimde ilerlediğini göstermektedir. Özellikle Gazze Kazası'nda eski usulün devam etmesi modern eğitim anlayışına geçişin bazı bölgelerde sınırlı kalmış olabileceğini düşündürmektedir. Halilürrahman ve Remle gibi nispeten küçük yerleşimlerde ise doğrudan usûl-i cedîd esasına göre mekteplerin açılması taşra içinde modernleşmeye açık bazı alanların mevcut olduğunu göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Kudüs-i Şerif Sancağı'nda ibtidâî mekteplerin önemli bir bölümünün usûl-i cedîd esasına göre eğitim vermesi modern eğitim reformlarının taşra toplumunda karşılık bulduğuna ve olumlu sonuçlar doğurduğuna işaret etmektedir.

1901 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin tüm topraklarında modern anlamda temel eğitim kurumlarının sayısının artırılması amacıyla gerekli hassasiyetin ve gayretin gösterilmesi hususunda Sultan II. Abdülhamid tarafından bir irade yayımlanmıştır. Bu doğrultuda Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı kaza, kasaba ve karyelerde ihtiyaç doğrultusunda ibtidâî mektepler açılmaya çalışılmıştır. Ancak

karyelerdeki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin Darümuallimîn'den mezun olmamaları ve sınırlı deneyime sahip bulunmaları nedeniyle her yıl tatil dönemlerinde sancak merkezindeki idâdî mektebinin müdür ve muallimleri vasıtasıyla bu muallimlere modern eğitim usulleri öğretilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yaz mevsiminde bazı muallimlerin tatilden yararlanmak amacıyla şahsi planlarına yönelmeleri sebebiyle tüm muallimlerin bu eğitimlere katılımı sağlanamamış ve bu durum eğitim sürecinin etkinliğini sınırlamıştır (BOA, MF.İBT., 235-87). Diğer taraftan Kudüs-i Şerif Sancağı'nın önemli merkezlerinde gayrimüslim ve ecnebler tarafından açılan mekteplerin düzen ve işleyiş açısından ileri bir düzeye ulaştığı görülmüştür. Bu durum karşısında ibtidâî mekteplerin hem nicelik hem de nitelik açısından geride kaldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, gayrimüslim ve ecnebi mekteplerine karşı Müslüman ibtidâî mekteplerin güçlendirilmesi amacıyla Kudüs-i Şerif Sancağı'nda bir darümuallimîn açılmasına karar vermiştir. Zira darümualliminde eğitim görenler modern eğitim yöntemlerini öğrenme imkânı bulmaktadır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nün bu teşebbüsü sonucunda Darümuallimîn'den mezun olan muallimler ibtidâî mekteplerin bir kısmında istihdam edilmiş ve bu durum talebelerin eğitim seviyelerinde gözle görülür bir gelişme sağlamıştır (BOA, MF.İBT., 115-60).

Söz konusu duruma karşın Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki Darümuallimîn'den mezun olanların sayısı sancak genelindeki ibtidâî mektepler için yeterli olmamıştır. Bu nedenle kaza ve karyelerdeki ibtidâî mekteplerde modern anlamda eğitim verecek kalifiyeli muallimlerin sayısının hızlı bir şekilde artırılması amacıyla Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü tarafından karyelerde görev yapan bazı muallimler sancak merkezine getirilmiştir. Bu muallimler, rüşdiye ve ibtidâî mektepleri muallimlerinin ve bazı ulemanın yer aldığı komisyon

tarafından verilen eğitimlerle bir tür darümuallimîn programına tabi tutulmuştur. Eğitim sürecinin ardından muallimlik yapmaya ehil görülenler karyelerdeki ibtidâî mekteplere tayin edilmiştir. Ayrıca karyelerde bulunan ibtidâîler zaman zaman teftiş edilmiş; özellikle talebelerin düzenli olarak mekteplere devam etmeleri konusunda gerekli uyarılar yapılmıştır. Muallimlerin eğitim düzeylerini ve mekteplerdeki uygulamaları denetlemek amacıyla iki mubassır da görevlendirilmiştir. Bunun yanı sıra hâlihazırda görev yapan muallimler ile muallimlik yapmak isteyen kişiler, mekteplerin tatil dönemlerinde sancak merkezindeki darümuallimîne getirilmiş burada gerekli eğitimleri tamamladıktan sonra sınava tabi tutulmuşlardır. Sınavda başarılı olanlara usûl-i cedîd esaslarına göre muallimlik yapabileceklerine dair “muallim ehliyetnâmesi” verilmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen Kudüs-i Şerif Sancağı’ndaki ibtidâî mekteplerdeki muallimlerin tamamına “usûl-i cedîd ehliyetnâmesi” verilememiştir (BOA, Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, DH.TMIK.S., 14-35).

Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla Maârif Nezareti, 1911 tarihinde taşra vilayet müdürlüklerine yazı göndererek Kudüs-i Şerif Sancağı dâhil Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerindeki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerden usûl-i cedîd üzerine ehliyetnâmesi bulunmayanların görevden alınmasını; ehliyetnâmesi olanlara ise maârif idareleri tarafından belge verilmesini talep etmiştir. Bu gelişme üzerine Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, sancak genelinde Maârif Nezareti’nin talimatının yalnızca kasabalardaki ibtidâî mekteplerde uygulanabileceğini değerlendirmiştir. Zira Kudüs-i Şerif Sancağı dâhilindeki karyelerde görev yapan yaklaşık 250 muallimin yalnızca %5’inin usûl-i cedîd esasına göre ehliyet sahibi olduğu anlaşılmıştır. Ehliyetnâmesi bulunmayan muallimlerin görevden alınması halinde karyelerdeki mekteplerin işleyişinin

ciddi şekilde sekteye uğrayacağı öngörülmüştür. Nitekim gerek Kudüs-i Şerif Sancağı'nda gerekse civar vilayetlerde yeni açılan ibtidâî mektepler için tecrübeli muallim aranmasına rağmen yeterli muallim bulunamamıştır. Bu nedenle ibtidâî mekteplerin büyük çoğunluğunda (%95) ehliyetnâmesi olmayan muallimler istihdam edilmiştir. Ehliyetsiz muallimlerin görevden alınması durumunda ise birçok karyedeki mektebin kapanma riski ortaya çıkmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü bu olumsuz gelişmenin önüne geçmek amacıyla karye muallimleri hakkında nasıl bir uygulama yapılacağına dair 1911 tarihli bir yazı ile Maârif Nezaretî'nden görüş talep etmiştir. Bu talep üzerine konu Maârif Meclisi'nde değerlendirilmiştir. Yapılan müzakerelerde, Darümuallimîn-i İbtidâî'den ehliyetli ve liyakatli muallimler yetişinceye kadar mevcut muallimlerin öteden beri görevlerini ifa ettikleri ve bu nedenle tamamen ehliyetsiz sayılamayacakları ifade edilmiştir. Bu doğrultuda görevini ciddi şekilde yerine getiren mevcut muallimlere ehliyetnâme verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Maârif Meclisi, yeni açılacak mekteplere yapılacak muallim atamalarında ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin tercih edilmesi gerektiği yönünde Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'ne uyarıda bulunmuştur (BOA, MF.İBT., 341-3). Ancak 1912 yılında Maârif Meclisi kaldırılmış ve yerine Meclis-i Kebîr-i Maârif kurulmuştur (Ergün, 1996: 222-226). Bunun üzerine Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, Maârif Meclisi'nin kaldırılması nedeniyle ibtidâî mekteplerinde görev yapan muallimler hakkında nasıl bir yöntem izleneceğine ilişkin Maârif Nezaretî'nden yeni bir görüş talep etmiştir. Maârif Nezaretî ise Tedrîsât-ı İbtidâîye Kanunu yürürlüğe girene kadar mevcut uygulamaya devam edilmesini Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'ne bildirmiştir (BOA, MF.İBT., 382-76).

Usûl-i cedîd üzere “ehliyetnâme” sahibi muallimlerin sayısındaki yetersizliğin farkında olmasına rağmen Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, sancaktaki

çocukların eğitimden mahrum kalmaması adına her fırsatta yeni ibtidâî mektepler açmaya ya da mevcut mekteplerin koşullarını iyileştirmeye gayret etmiştir. Özellikle Kudüs-i Şerif merkezindeki nüfus artışı nedeniyle her mahallede ibtidâî mektep açmanın zorluğunun bilincinde olunmasına karşın eğitim imkânlarının artırılması yönünde yoğun çaba sarf edilmiştir. Bu kapsamda Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, Hz. Ömer Camii ve Rısayiye’de eğitim gören uzak karyelerden gelen talebelerin kış mevsiminde mektebe ulaşmakta güçlük çektiklerini, mevcut mekteplerin hem sağlık açısından uygun olmadığını hem de talebe sayısının fazlalığı nedeniyle kapasite sorunları yaşandığını tespit etmiştir. Bu koşullarda eğitim devam ederse talebelerin eğitimden yeterince yararlanamayacağı değerlendirilmiştir. Bu nedenle mevcut binalarda tadilat yapılmasının gerekli olduğu belirtilmiş ve eğitim faaliyetlerinin düzenli ve verimli yürütülebilmesi amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tarafından hazırlanan raporda, ibtidâî mektebi olarak kullanılan her iki binanın da talebe sağlığı ve eğitimi açısından uygun olmadığı ve bu nedenle tamir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca yaz mevsiminde bir hane kiralanarak yeni bir ibtidâî mektebinin açılmasına izin verilmiştir. Buna ek olarak Kudüs-i Şerif merkez kasabasında Şeyh Cerrah Mahallesi’nde 1 ve Ukkâşe Mahallesi’nde 2 adet yeni ibtidâî mektebi açılmıştır. Bu mektepler için tecrübeli, liyakatli ve sınavlardan başarılı olmuş kişiler arasından; her biri için aylık 400 kuruş maaşla bir muallim-i evvel, 300 kuruş maaşla bir muallim-i sâni, 250 kuruş maaşla bir muallim-i sâlis atanmıştır. Ayrıca talebelerin sabah evlerinden alınıp akşam evlerine bırakılmasını sağlamak üzere her mektep için aylık 150 kuruş maaşla birer bevvab istihdam edilmiştir. Öte yandan kız talebeler için Babü’l-Atîm’de bulunan inâs ibtidâî mektebinin mevcut durumu uygun bulunmuş ve eğitim faaliyetlerine burada devam edilmesine karar verilmiştir. Bu mektepte 100 kuruş maaşla iki Türkçe Kıraat ve Hesap muallimesi, bir Kur’an-ı Kerim ve tecvid

muallimesi, 250 kuruş maaşla bir ilmihal ve yazı muallimesi, 300 kuruş maaşla bir nakış ve dikiş muallimesi ile 100 kuruş maaşla birer hizmetçi kadın ve 150'şer kuruş maaşla talebeleri evlerinden alıp götürecek iki bevvab görevlendirilmiştir (BOA, MF.MKT., 941-54).

Ayrıca Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı nahiye ve karye merkezlerinde ihtiyar heyeti, güvenilir ahali ve dört azadan oluşan birer hususi komisyon kurulmasına karar vermiştir. Bu komisyonların talebelerin mektebe düzenli devamını sağlamak ve muallim maaşlarının halkın desteğiyle düzenli bir şekilde ödenmesine özen göstermekle görevli olmaları istenmiştir. Komisyonlar her eğitim-öğretim yılı sonunda cetveller hazırlamış; bu cetveller, ilgili nahiye müdürleri tarafından tasdik edildikten sonra maârif idaresine gönderilmiştir. Her nahiye müdürü, idaresi altındaki mektepleri her ay düzenli olarak teftiş etmiş ve mekteplerdeki eğitimin düzenli yürütülmesini sağlamaya çalışmıştır. Nahiye müdürleri, gerçekleştirdikleri teftişlerin sonuçlarını iki ayda bir maârif idaresine raporlamış; ayrıca her yıl tatil döneminde, ibtidâî ve rüşdiye mekteplerinin müdür ve muallimleriyle birlikte karye ve nahiyelerdeki mektepler teftiş edilerek detaylı raporlar hazırlanmıştır. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, kazalardaki ibtidâî mekteplerinde eğitim gören talebelerin sayısının ve bir yıl boyunca gerçekleşen eğitim faaliyetlerinin gelişim düzeyinin tespit edilmesini istemiştir. Bununla birlikte her kasaba ve karyede o yıl sonunda kaç talebenin okuma-yazma öğrendiğine hangi muallimin daha fazla gayret gösterdiğine dair birer lâyiha hazırlanarak maârif idaresine sunulması talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 941-54). Yine ibtidâî mekteplerin sayısını artırmaya yönelik atılan adımlardan biri olarak Yafa Kazası'ndaki Seksek Zaviyesi tamir edilerek erkeklere mahsus bir ibtidâî mektebe dönüştürülmüştür. "Darülfeyzi Hamidi" adı verilen bu ibtidâî mektepte; aylık 350 kuruş maaşla muallim-i evvel

Rüşdî Efendi, 300 kuruş maaşla muallim-i sâni Hasan Efendi, 200 kuruş maaşla muallim-i sâlis Mehmed Cevad Efendi ve 100 kuruş maaşla Hacı Ömer Efendi görev yapmıştır. Darülfeyzi Hamidi İbtidâî Mektebi'nde eğitim gören talebe sayısı kısa sürede 88'e ulaşmıştır (BOA, MF.MKT., 899-39).

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda erkek talebelerin yanı sıra kız talebelerin eğitimi için de kız ibtidâî mektepleri inşa edilmiştir. Bu çerçevede Mescid-i Aksa'nın yakınında bulunan kız ibtidâî mektebine yaklaşık bir saat uzaklıkta yaşayan talebelerin mektebe gidip gelmekte güçlük çektiği tespit edilmiştir. Bu durum üzerine Kudüs-i Şerif sancak merkezinde istasyon civarındaki Bak'a Mahallesi'nde yeni bir kız ibtidâî mektebi açılmıştır. Ayrıca şehrin farklı bölgelerinde iki ayrı kız ibtidâî mektebi daha inşa edilmiştir. Öte yandan rüşdiye eğitiminin öneminin bilincinde olan Kudüs-i Şerif Maârif Komisyonu, kız talebelerin rüşdiye eğitimi imkânından mahrum kalmaması amacıyla 1906 eğitim-öğretim yılından itibaren mevcut kız ibtidâî mektebinin rüşdiye mektebine dönüştürülmesine karar vermiştir. Bu kapsamda mektebin muallimeliğine bilgisi ve tecrübesi yeterli olan bir muallimenin atanmasına ve kendisine aylık 600 kuruş maaş ödenmesine karar verilmiştir (BOA, MF.MKT., 1055-35). Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki kız talebelerin ibtidâî eğitimden mahrum kalmaması için gerekli teşebbüslere devam edilmiştir. Buna göre sancağa bağlı Gazze Kazası'ndaki kız ibtidâî mektebinde eğitime başlandığı tarihten itibaren usûl-i cedîd esasına göre eğitim verebilecek Türkçe lisanını bilen bir muallime-i ulânın bulunmaması nedeniyle talebeler Türkçe eğitiminden mahrum kalmışlardır. Söz konusu duruma karşın Kudüs-i Şerif Maârif Müfettişi, Gazze Kazası'ndaki kız talebelerin eğitimi için aylık 500 kuruş maaşla hem Türkçe diline hem de bölgenin kültürüne vakıf bir muallime-i ulânın bir an önce tayin edilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunmuştur (BOA, MF.İBT., 339-33). Bu örnek,

Kudüs-i Şerif Sancağı'nda kız çocuklarının eğitiminin ihmal edilmemeye çalışıldığını ve kızlara yönelik ibtidâî eğitimin niteliğini artırma yönünde somut adımlar atıldığını göstermektedir. Özellikle muallime-i ulâ atamasına yönelik girişim kadın eğitimcilerin istihdamı yoluyla bölgedeki eğitimin hem dilsel hem pedagojik açıdan güçlendirilmek istendiğini ortaya koymaktadır.

Yine bu doğrultuda, Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin dilsel ve pedagojik yeterliliğinin artırılması amacıyla Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü birtakım girişimlerde bulunmuştur. Buna göre Osmanlı Devleti'nde modern eğitim kurumlarından olan ibtidâî mektepler için bir ders programı hazırlanmış ve bu programın Kudüs-i Şerif Sancağı'nda da uygulanmasına çalışılmıştır. Ancak programda yer alan derslere girecek tecrübeli ve bilgili muallimlerin bulunmasında çeşitli güçlükler yaşanmıştır. Bu durum dikkate alındığında Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki hem muallimlerin hem de talebelerin Türkçe lisanına yeterince vakıf olmamaları nedeniyle ibtidâî mekteplerin birinci ve ikinci sınıflarında Arapça, üçüncü sınıflarında ise Türkçe derslerinin okutulmasına karar verilmiştir. Nitekim Kudüs-i Şerif Sancağı'na bağlı Birre, Lifta, Silvan, Beytüniye, Beytulahm ve Ayn-i Karim karyeleri dışında, diğer karyelerdeki muallimlerin büyük çoğunluğunun Maârif Nezareti tarafından düzenlenen ders programına uyum sağlayamadığı anlaşılmıştır. Mevcut durumda ise verilen maaşlarla tecrübeli muallim temin etmek mümkün olamamıştır. Bu nedenlerle Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü, ibtidâî mekteplerde okutulan ders programında birtakım değişiklikler yapmış ve hazırladığı yeni programın uygulanması için 1910 tarihli bir yazı ile Maârif Nezareti'nden onay talep etmiştir. Yapılan değerlendirmenin ardından Maârif Nezareti, Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nün bu talebini uygun bulmuştur (BOA, MF.İBT., 309-40).

Tablo 3. Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü'nün İbtidâî Mektepleri İçin Hazırladığı Ders Programı

İhtiyat		Birinci sene		Üçüncü sene	
Dersin Adı	Saat	Dersin Adı	Saat	Dersin Adı	Saat
Elif-Ba	8	Eczâ-i Şerif	4	Kur'an ve Tecvid	5
Hesab Zihni	4	Terkib-i Hikemat	5	Fıkıh ve Akaid	4
---	---	Tadad ve Terkim	2	Hesap	3
---	---	Kıraat	3	Kıraat	4
---	---	Hatt	2	İmla	1
---	---	---	---	İnşa	1
---	---	---	---	Malumat-ı Ahlâkiyye ve Sıhhiye	1
---	---	---	---	Coğrafya-ı Osmani	1
---	---	---	---	Tarih-i Enbiya	1
---	---	---	---	Tarih-i Osmani	1
---	---	---	---	Hatt	2
Toplam	12	Toplam	16	Toplam	24

Tablo 3'teki bilgiler, Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mektepler için uygulanan ders programının sınıf düzeylerine göre yapısını göstermektedir. İhtiyat döneminde haftalık 12 saatlik bir eğitim programı uygulanmış; bu dönemde okuryazarlık ve temel hesap becerilerine odaklanılmıştır. Birinci sınıfta haftalık ders saati 16'ya çıkarılmış; Kur'an-ı Kerim eğitimi, dil bilgisi, kıraat ve hesap dersleri programda yer almıştır. Böylece talebelerin hem dinî hem de temel akademik becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Üçüncü sınıfta haftalık ders saati 24'e yükselmiş ve müfredat çeşitlenmiştir. Dinî bilgilerin yanı sıra ahlak, sağlık bilgisi, coğrafya ve tarih gibi alanlara da yer verilmiştir. Bu durum, talebelerin genel kültür düzeylerinin artırılmasına yönelik bir eğilim olduğunu göstermektedir. Genel olarak program, talebelerin dinî ve ilmî yönlerden dengeli bir şekilde yetiştirilmesini amaçlamış; ders saati ve içerik çeşitliliği

sınıflar ilerledikçe artırılmıştır. Bu yapı, dönemin modern eğitim anlayışına uyum sağlama çabalarını yansıtmaktadır.

3. SONUÇ

Kudüs-i Şerif Sancağı'ndaki ibtidâî mekteplerin teşekkülü, idaresi ve sürekliliğine dair uygulamalar Osmanlı eğitim politikasının taşradaki yansımalarını anlamak bakımından tarihsel ve sosyolojik çerçevede değerlendirilmiştir. İncelenen arşiv belgeleri, taşra düzeyindeki eğitim uygulamalarının yalnızca merkezî otoritenin politikalarıyla sınırlı kalmadığını; yerel halkın maddi ve manevi katkılarının eğitim süreçlerinin şekillenmesinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle evkaf-ı munderise gelirlerinin yönlendirilmesi, halktan alınan yardımların organize edilmesi ve kimi yerleşim birimlerinde halkın kendi inisiyatifıyla mektep inşa ettirmesi gibi örnekler, Osmanlı taşrasında modern eğitime duyulan toplumsal talebin somut göstergeleri olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu desteklerin süreklilik arz etmemesi, eğitim sisteminde birtakım yapısal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Muallim maaşlarının düzensiz ödenmesi, bina inşaatlarının yarım kalması, muallim niteliğindeki eksiklikler ve dilsel-pedagojik yetersizlikler, ibtidâî mekteplerin kurumsallaşmasını ve işleyişini zaman zaman sekteye uğratmıştır. Özellikle Maârif Nezareti ile Kudüs-i Şerif Maârif Müdürlüğü arasındaki yazışmalar, taşra-mektep ilişkisinin nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bir yandan merkezî otoritenin belirlediği eğitim normları, diğer yandan taşra halkının karşı karşıya kaldığı ekonomik zorluklar arasında bir uyum arayışı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda eğitim hizmetlerinin yalnızca yukarıdan aşağıya dayatılan bir uygulama olmadığını, aksine yerel aktörlerin katılımıyla şekillenen çok katmanlı bir süreç olduğunu ifade etmek mümkündür. Çalışma boyunca incelenen örnek olaylar, yerel halkın yalnızca eğitim hizmetlerinin pasif

bir alıcısı olmadığını, zaman zaman bu sürecin denetleyicisi ve yönlendiricisi konumuna da geçtiğini ortaya koymuştur. Halkın gerek muallimler hakkında şikâyet dilekçeleri düzenlemesi gerekse yabancı mekteplerle rekabet edebilmek adına kendi imkânlarıyla yeni mektepler açması, eğitime yönelik toplumsal duyarlılığın yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, taşrada modern eğitimin yalnızca merkezî bir dayatma olmadığını; yerel sosyolojik ihtiyaçlar ve talepler doğrultusunda şekillenen bir dönüşüm süreci olduğunu da kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak Kudüs-i Şerif Sancağı özelinde yapılan bu inceleme, Osmanlı taşrasında modern eğitim kurumlarının inşası ve sürdürülebilirliği konusunda yerel halk, merkezî idare ve bölgesel maarif teşkilatları arasında dinamik bir ilişkinin var olduğunu; bu ilişkinin hem iş birliği hem de gerilim içeren bir doğaya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Taşrada eğitim faaliyetlerinin kurumsallaşmasının yalnızca idarî kararlarla değil; yerel toplulukların katkıları, talepleri ve tepkileriyle iç içe geçmiş çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiği bu örnek üzerinden somut şekilde anlaşılmaktadır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Alp, Gökhan. (2020) “İbrahim b. Ahmed el-Amâsî-Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye”. Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi, 13:359-384.

Alp, Gökhan. (2021). İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]. No.1055, Gömlek No.35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu [DH.TMIK.S.], 14/35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]. No.110, Gömlek No.35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]. No.509, Gömlek No.34.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.192, Gömlek No.13.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.279, Gömlek No.62.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.1048, Gömlek No.30.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.941, Gömlek No.54.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.941, Gömlek No.54.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî [MF.MKT.]. No.899, Gömlek No.39.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.19, Gömlek No.16.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.17, Gömlek No.1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.32, Gömlek No.9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.276, Gömlek No.57.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.276, Gömlek No.57.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.161, Gömlek No.19.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî [MF.İBT.]*, No.235, Gömlek No.87.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.339, Gömlek No.33.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.382, Gömlek No.76
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.309, Gömlek No.40.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.341, Gömlek No.3.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.115, Gömlek No.60.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâîye Kalemi* [MF.İBT.], No.397, Gömlek No.74.
- Ergün, M. (1996). İkinci Meşrutiyet devrinde Eğitim Hareketleri 1900–1914. Ankara: Ocak Yayınları.
- Gelişli, Y. (2002). Osmanlı ilköğretiminden sıbyan mektepleri (Kuruluşu, gelişimi ve görünüşü). *Türkler*, 15, 47.
- Hayta, N. ve Ünal, U. (2010). Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri (XVII. yüzyılın başlarında yıkılışa kadar) . Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları
- İhsanoğlu, E. (Ed.). (1998). Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi(Cilt 2, ss. 303-304). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
- Kodaman, B. (1991). Abdülhamid devri eğitim sistemi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Nurdoğan, A.M. (2017). Osmanlı modernleşme sürecinin ilköğretim (1869-1914) . İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Somel, S.A. (2015). Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908) (O. Yener, Çev.). İstanbul

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve oluşumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yazıbaşı, M.A. (2014). *II. Meşrutiyet dönemi sıbyan/iptidai ve rüştiye mekteplerinde ahlâk eğitim ve öğretimi (1908-1918)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

For the reform of primary schools in the Ottoman Empire, Selim III issued a decree on November 17, 1804. With this decree, it was attempted to increase the number of primary schools and ensure that students were educated continuously in these schools. Mahmud II declared the edict called “Talim-i Sıbyan” in 1824 for the reform of primary schools. With this edict, the necessary principles of basic education were determined. Accordingly, it was stated that children should not be given work before they go to school, that tradesmen should not take these children as apprentices and that children should go to primary schools before they reach puberty. However, this decree could not be implemented sufficiently due to the efforts to abolish the Janissary Corps and the wars the state was involved in. Again, during the reign of Mahmud II, a number of decisions were taken by the Meclis-i Umur-ı Nafia in 1838 for the development of basic education. Accordingly, the principles were set such as checking the general conditions and knowledge levels of teachers, removing students who were not suitable for education from the school, separating students into classes, teaching different courses in each class, opening boarding schools for poor students, dividing primary schools into two and implementing separate programs, making children obliged to attend both schools, and making this obligation start at the age of four in neighborhood schools and five in large schools. On the other hand, the purpose of education was to prepare students for the afterlife as well as to teach them the rules of worldly life, and for this purpose, the necessity of teaching scientific knowledge as well as religious knowledge was emphasized. However, since the administration of primary schools was left to the Sheikh-ul-Islam, the desired changes could not be made.

The first reform attempt regarding basic education during the Tanzimat period was attempted with the draft prepared by the Meclis-i Muvakkat in 1845. This draft included articles such as starting the reform in neighborhood schools first, giving instructions to the teachers of the existing schools regarding the courses

they would teach, having qualified people teach, and introducing a class and exam system. While the Meclis-i Maarif-i Umumiye was implementing these decisions, the Mekatib-i Umumiye Nezareti was established in 1846 to control these measures in schools. In 1847, a guidebook was prepared for teachers by the Mekatib-i Umumiye Nezareti for the purpose of reforming primary schools. According to this regulation, basic education will be four years and will form the basis for middle schools, importance will be given to Turkish, education will be nationalized, stone tablets and inkwells will be used in schools and attendance will be made compulsory. However, reasons such as lack of money and the lack of sufficient number of expert teachers rendered these decisions invalid, and the primary schools continued to provide education in the old style. In 1863, the reform of the primary schools was reconsidered and for this purpose, a total of thirty-six schools were determined, including twelve primary schools in Istanbul and two other schools around each school. The most important initiative regarding primary schools was made with the General Education Regulation of 1869, and as in previous regulations, the condition of "compulsory primary education" continued in the 1869 Regulation. Again, it was decided that a primary school would be opened in each neighborhood and village, that the expenses of these schools would be left to the people of the neighborhood, and that girls would be required to attend school between the ages of 6 and 10, and boys between the ages of 7 and 11. In addition, it was decided in the Regulation that female teachers would teach girls attending schools, and that all teachers would be appointed according to a certain system.

With the 1869 Regulation, the courses to be taught in primary schools included religious information such as Alifba, Quran, Tajweed, Morality, catechism, as well as simple calculation, Ottoman history, geography and useful information. Thus, with the 1869 Education Regulation, primary education was moved beyond being an educational level that was only related to the religious field and beyond the view of "teaching literacy". After the 1869 Education Regulation, the state prepared curriculums, instructions and books in order to gradually bring the primary schools to a state where they could teach on the new method without attracting the attention of the conservative group. In addition, it was decided to open primary schools, other than primary schools, where this program would be implemented and the books would be taught. In order to implement this decision, the Islah-ı Mekâtib Komisyonu was established in 1870. This commission prepared a report called Rehnümâ-yı Muallimîn-i Sibyan. Selim Sabit Efendi, one of the members of the commission, also prepared a work called Rehnümâ-yı Muallimîn. In this work, Selim Sabit Efendi focused on the usul-ı cedid and gave some advice to teachers. In his work

titled “Rehnümâ-yı Muallimîn”, Selim Sabit Efendi gave advice to primary school teachers and touched upon the importance of modernizing education. As a result of the necessary studies, the first modern primary school named Numune Primary School was opened in 1872 in the Nuruosmaniye Mosque in Istanbul in order to implement the education program prepared on the new method in a way that would cover all Ottoman lands. After this school, primary schools were opened in Simkeřhane and Saraçhane, and thus the number of primary schools in Istanbul was tried to be increased. After the positive results of the modern primary schools in Istanbul, it was decided to open these schools in the provinces as well. As a result, a dual system emerged in basic education, with primary schools providing traditional education as well as primary schools providing modern education.